

Нилуфар ТУЙЧИЕВА,
Ўзбекистон халқаро ислом академияси
Илмий тадқиқотлар ва инновацион лойиҳалар
маркази илмий ходими
N.Tuychieva@iiiau.uz

УВАЙС ҚАРАНИЙ ВА УВАЙСИЙЛИК

UWAYS QARANIY AND UVAYSIYA

УВАЙС КАРАНИ И УВАЙСИЯ

Аннотация: Ушбу мақолада тасаввуфнинг йирик вакили Увайс Қараний ҳақида сўз юритилган. Унинг шахсияти, ҳаёт йўли ва тасаввуф тарихида тутган ўрни мақолада ёритилган. Шунингдек, тасаввуфда увайсилик анъанасининг пайдо бўлиши, Увайс Қаранийга қанчалик алоқадорлиги ҳақида ҳам маълумотлар берилган. Увайсиликнинг келиб чиқиши, турлари ва шартлари батафсил ёритилган.

Калит сўзлар: тасаввуф, суфий, мистицизм, руҳий поклик, хонақоҳ, тариқат, тасаввуф фалсафаси.

Аннотация: Эта статья посвящена великому представителю суфизма Увайсу Карани. В статье освещены его личность, образ жизни и место в истории мистицизма. Также есть информация о возникновении традиции Увайсизма в мистицизме и о том, насколько она связана с Увайс Карани. Также подробно освещены происхождение, типы и традиции увайсизма.

Ключевые слова: суфизм, суфий, мистицизм, духовная чистота, обитель суфиев, суфийское братство, философия мистицизма

Abstract: This article is about Uwais Qarani, one of the great representatives of Sufism. His personality, biography and role in the history of Sufism are illuminated. Also, detailed information about the tradition of Uwaysism is given. In the article, the origin of uwaysism, its types and conditions are reflected. In the conclusion part, the author speaks about the representatives of Sufism who educated through uwaysism

Keywords: *Sufism, Sufi, Mysticism, Spiritual Purity, Khanakah, Tariqah, Philosophy of Sufism.*

Тасаввуфда увайсилик атамасининг келиб чиқиши Муҳаммад (571-632) саллолоху алайҳи васалламнинг замондошлари бўлсада, у зотни бирон марта кўришга муваффақ бўлолмаган **Увайс** ибн Омир ибн Жузь ибн Молик ал-Қараний ал-Муродий ал-Яманий номи билан боғланади. У тахминан 594 йил таваллуд топган. Ямандаги Мурод қабиласининг шўбаси бўлган Қаранликдир. У муҳадрамлардан бўлиб, бу атама жоҳилият ва рисолат даврида яшаган аммо Расули акрамни кўришга муваффақ бўлолмаган кишиларга нисбатан ишлатилади. Гарчи Пайғамбар саллолоху алайҳи васалламни кўрмаган бўлса ҳам у зотдан маънавий таълим олиш бахтига мушарраф бўлиб, ўзидан кейинги суфийларга бу йўл мерос бўлиб қолишига сабаб бўлди.

У киши ҳақида имом Заҳабий (1274-1348) “Сияр Аълам ан-Нубала» (4/19)да шундай деди: “Зоҳид пешво, ўз замонида тобеъинлар раҳнамоси. У киши Аллоҳнинг тақводор авлиёларидан ҳамда Унинг мухлис бандаларидан эди”.

Имом Ҳоким (ваф. 405 ҳ) ҳам “Мустадрок” (3/455)да Увайс Қаранийнинг манокиблари ҳақида алоҳида боб очди. У киши ҳақида шундай деди: “Увайс ушбу умматнинг обидидир”.

Алишер Навоий (1441-1501) “Насоимул муҳаббат” асарида Шайх Увайс Қараний ҳақида куйидагиларни келтиради: “Аллоҳнинг пайғамбари айтган: Увайс Қараний эҳсон ва меҳрибонлиги билан тобиинларнинг яхшисидур. Гоҳ-гоҳ Хожаи олам саллоллоху алайҳи васаллам муборак юзин Ямон сори қилиб дер эдиким, мен Худонинг нафасини Яман томонидан туймоқдаман. Бировнинг васфиким, онинг вассофи Хожаи коинот бўлғай ва нафаси нафаси раҳмон бўлғай, васф қилмоқ ғоят беодоблик бўлғай. Ҳам Хожаи коинот буюрубдурким, тонгла қиёмат куни етмиш минг фариштани Увайс сурати била яратқой. То ул аларнинг орасида аросатга кириб, беҳиштга борғай. То ҳеч кимга маълум қилмағай. Тенгридан ўзгаки, ул қайси биридурки, ул дунёдан барча халқ кўзидан ёшурун Тенгри таолога қуллуқ қилур эрди. Қиёмат доғи Тенгри

таоло ани барча номаҳрам кўзидан маҳфуз тутқай”.

Бундан хулоса шуки, Аллоҳ таоло қиёмат куни Увайс Қараний кўринишида етмишта фариштани яратиб, уларнинг куршовида Увайсни жаннатга элтади. Аммо уларнинг қай бири асл Увайс эканини Яратганнинг ўзи билишига ишора қилинмоқда. Бундан мақсад эса Увайсга ҳар кимнинг кўзи тушишини олдини олишдир. Бу ўхшатиш орқали Навоий Увайс Қараний шахсиятига юқори баҳо берган.

Кўплаб тариқатларни силсиласи аввалида Увайс Қараний номи келтирилади. Бир неча шаҳобчаларга эга тариқатларда шаҳобча шайхи ўз силсиласига асос солган шайх орқали силсилату-л-барака орқали тариқат асосчисига боғлайди. Тариқат асосчиси эса ўз силсиласини машхур суфийлар орқали Муҳаммад саллолоҳу алайҳи васалламнинг яқин саҳобийларига боғлайдилар. Тариқат силсилалари асосан Жунайд Бағдодий (ваф.910)да, қисман Боязид Бистомий (ваф.875)да бирлашади. Ундан кейин эса “Мен илмнинг шаҳриман, Али унинг эшигидир”, “Мен илмнинг шаҳриман, Абу Бакр (573-634) унинг асосидир” каби набавий ҳадисларга таянган ҳолда деярли барча тариқат силсилалари Али ёки Абу Бакр розияллоҳу анҳу орқали Муҳаммад саллолоҳу алайҳи васалламга, кейин эса Жаброил саллолоҳу алайҳи васаллам воситасида Аллоҳга боғланади. Ушбу силсила “силсилатул вирд” деб аталади. Айрим тариқатлар, масалан кубравия Умар розияллоҳу анҳу орқали, яна бошқалари Увайс Қараний орқали ҳам Муҳаммад Пайғамбар билан боғланади. Нақшбандия тариқатида тариқат асосчисигача бўлган қисм “силсилатут тарбия”, Муҳаммад саллолоҳу алайҳи васалламгача бўлган қисм эса “силсилатуз заҳаб” деб юритилади. Силсилага боғланган тариқат шайхи орқали тариқат аъзоларига файз оқиб келади, деб ҳисобланади [1:123].

Нажмиддин Комилов “Тасаввуф” [2:9-10] китобида Увайс Қараний ҳақида қуйидаги маълумотни берган. Куфа, Бағдод, Басра шаҳарларида таркидунё қилган зоҳидлар кўп эди, айтиш керакки, уларнинг обрў-эътибори ҳам халқ орасида катта бўлган. Чунончи, Увайс Қараний, Ҳасан Басрий каби йирик суфийлар аслида зоҳид кишилар эдилар, шунинг учун

у зотларнинг номи шайхлар ва суфийлар ҳақидаги тазкираларда зоҳид сифатида тилга олинади, баъзи муаллифлар эса уларни суфийлар қаторига қўшмаганлар ҳам. Аммо Алишер Навоий “Насоимул муҳаббат”да Увайс Қаранийни илк суфий сифатида тилга олган.

Илк тасаввуфий адабиётларда таркидунёчилик йўлини тутган, илк ислом, саҳобийлар ва тобеинлар даврига мансуб шахслар алоҳида кўрсатилган. Жумладан, ушбу рўйхатнинг аввалида аксарият ҳолларда айнан Увайс Қараний номи келтирилади. Хужвирий (ваф.тах. 1076-77) “Кашф ал-маҳжуб” асарида Увайс Қараний ва Ҳасан Басрий (ваф.1044) таркидунёчилик анъаналарини шакллантирган шахслар сифатида тилга олинган. Хужвирий ҳам Увайс Қараний ва Ҳасан Басрийни дунё лаззатларидан воз кечган, зуҳд эгаларининг илк вакиллари сифатида келтирган[3:125-127].

Увайс Қараний шайхдан тушда таълим олиш, қалбан боғланиш каби ҳолатларни асосчиси саналади. У зуҳд ва тақвога катта аҳамият қаратган. Кейинчалик унинг қарашлари ва ҳаёт йўли “увайсилик мактабига” асос бўлиб қолди. Унинг Пайғамбар саллолоҳу алайҳи васалламдан руҳан таълим олгани ва боғланганининг далили сифатида у зотнинг ўз хирқаларини Увайсга ҳадя қилганлари билан баҳоланади [4:76-79].

Увайс ал-Қараний – суфийликдаги увайсия йўналиши асосчиси сифатида ҳам эътироф этилади. Увайсилик аниқ структура тизимига эга эмас. Шунингдек, устоз-шогирд муносабати мажбуриятларга асосланмаган. Увайсилик анъанасининг моҳияти – ўтиб кетган пайғамбарлар ва авлиёлардан мураббийлик руҳи асосида таълим олишдир. Мазкур йўналишнинг асосий мақсади Нух пайғамбарнинг ўғилларидан бири Сомнинг авлодларидан бўлган Хизр а.с.ни топишдир. Хизр алайҳис саломни топишга интилувчилар ҳафий зикр амалиётини қўллаб келганлар. Увайсиликда ҳам айнан ҳафий зикр биринчи ўринда туради [5:130].

Увайсилик тўрт турлик бўлади:

1. Пайғамбар с.а.в.дан файз олган кишилар.
2. Ҳазрат Увайс Қаранийдан файз олганлар.
3. Хизр алайҳиссаломдан файз олганлар.
4. Муршиди комилдан таълим олганлар.

Иброҳим Адҳам (ваф.166/782) тасаввуф тарихида увайсилик йўли билан таълим олган биринчи шахс ҳисобланади. У кишини Хизр алайҳис салом ва Увайс Қаранийдан таълим олгани келтирилади. Боязид Бистомий ҳам Жаъфар ас-Содикдан ўн икки йил таълим олиб сайру сулукини охирига тамомлаган шу йўналишнинг илк вакилларида бирига айланган. Абул Ҳасан Ҳараконий (963 – 1033) эса Боязид Бистомийдан файз олишга муваффақ бўлган. Гарчи орадан йиллар ўтган бўлса ҳам худди тириклардан таълим олгандек устоз-шогирд муносабати пайдо бўлган. Юқоридаги рўйхатни яна узоқ давом эттириш мумкин. Жумладан, Баҳоуддин Нақшбанд ҳам шу тариқа Абдуҳолик Ғиждувоний (1103 – 1179) ва Ҳаким Термизийдан маънавий таълим олган. Баҳоуддин Нақшбанд(1318 – 1389) нинг шогирдлари унинг силсиласини давом эттирсаларда, у аслида Хожагон тариқатининг асосчиси Абдуҳолик Ғиждувоний руҳидан увайсилик асосида таълим олганини қайд этиш зарур. Хожа Баҳоуддин кўплаб тирик шайхлар суҳбатига етган бўлса ҳам, вафот этган улўғ валийлар руҳони самосиятларидан файз олиб, камолга эришган. Шу боис кўплаб тасаввуфга оид китобларда Баҳоуддин Нақшбанднинг увайси бўлгани келтирилган[6:14].

Юқорида айтиб ўтганимиздек, тасаввуф тарихида илк увайсилик йўли билан Хизр алайҳиссалом ва Увайс Қаранийдан файз олган шахс Иброҳим Адҳам (166/782) ҳисобланиб, Боязид ал-Бистомийнинг эса Жаъфар ас-Содик(702-765)дан файз олгани ҳақидаги маълумотлар учрайди. Шунини алоҳида қайд этиш керакки, увайсилик пирлари сифатида Хизр алайҳис салом, Баҳоуддин Нақшбанд, Абдуҳолик Ғиждувоний ва Ҳаким Термизий ҳам алоҳида ўрин тутади.

Ўтиб кетган авлиёларнинг маънавиятидан увайсилик усулида таълим-тарбия олаётган ҳар бир суфий тирик шайхдан ҳам дарс олган. Кўплаб тасаввуф аҳлинининг фикрларига кўра, бу анча ишончли усул саналади. Чунки, тушда авлиёдан маълумот олган солиқ тушини софлигини текшириш, ёлғон эмаслигига ишонч ҳосил қилиш учун ҳаётий шайхига мурожаат қилган. Кўрган тушлари шариат ва тариқатга мувофиқлигини аниқлаган. Уни текширмаслик

эса адашиш ва шубҳага сабаб бўлишидан қўрққан[7]. Бундан кўринадики, увайсилик орқали таълим олувчининг албатта тирик шайхи, пири бўлиши шарт қилинган.

Шайтон ёки жинлар Абдулқодир Гийлоний, Хизр, Увайс Қараний қиёфасига кириб инсоннинг тушида намоён бўлиши мумкин. Янги солиқни чалғитиши ва йўлдан уришга уриниши табиий ҳол. Ана шундай пайтда тирик устоздан маслаҳат олиш ва тушни рўё ёки раҳмоний эканини аниқлаб олиш зарур бўлган. Шу сабаб Баҳоуддин Нақшбанднинг ўзлари бирор кишининг увайсилик орқали таълим олишидан кўра тирик шайхга боғланиши яхшироқ деганлар. Бу шубҳадан ҳолилик нуқтаи назаридан айтилган.

Аммо увайсиликнинг яна бир тури яъни Расул саллолоҳу алайҳи васалламни тушда кўриб таълим олиш борасидаги қарашлар ижобийдир. Чунки ҳадисга кўра, тушда Пайғамбар саллолоҳу алайҳи васалламни кўрган киши аниқ ўзларини кўрган бўлади чунки шайтон уларни қиёфаларига кира олмаслиги у зотнинг ўзлари томонларидан таъкидланган. Увайсиликнинг бу шакли ишончли ҳисобланади.

Хожа Баҳоуддин Нақшбанд ўзларидан бир ярим аср олдин яшаган Абдуҳолик Ғиждувонийдан увайсилик орқали таълим олсаларда замондош устозлари Саййид Амир Кулол (1281-1370) билан боғланиб, ҳақиқий таълимларини у киши орқали тугатганлар. Бундай йўл тутмаслик оқибатида айрим солиқларда адашиш, бидъат ва жинларнинг найрангига алданиб қолишга олиб келган ҳолатлар ҳам бўлган[8:3-17].

Хулоса шуки, увайсилик йўли ҳамма суфийларга ҳам насиб бўлмаган. Бу йўл мураккаб ва ихтиёрсиздир. Уни солиқ танламайди балки, солиқни муршид-пир ўзи танлайди. Руҳий тарбия беради. Камолга етиб сайру-сулукини тамомлайди. Руҳий-маънавий таълим билан бирга тирик муршиддан ҳам таълим олиши шарт. Чунки, устознинг бўлиши бу ишончлилик даражасини ортишига сабаб бўлади. Ҳар хил гумонларнинг олдини олади.

Увайс Қараний қари ва касалманд онасини мунтазам парвариш қилган. Ўз шахсий ҳаётидан воз кечиб фақат онаси учун яшаган.

Бутун умри давомида Расулуллоҳ саллолоҳу алайҳи васалламнинг ишқларида ёнди. Уларни дийдорларини кўришга мушток бўлди. Аммо фарзандлик бурчи, онанинг ҳаққини адо этиш масъулияти бунга йўл қўймади, қолаверса бу хусусда Пайғамбаримиздан сўралганда волидасига қарамоқлиги афзаллигини айтганлар. Ана шу хизматлари мукофоти сифати Яратган у зотга Пайғамбар саллолоҳу алайҳи васалламнинг хирқаларини Увайс Қаранийга қолдиришни насиб қилди. Али ва Умар розияллоҳу анҳуларга Муҳаммад саллолоҳу алайҳи васалламнинг хирқаларини Увайс Қаранийга топширишни васият қилинди.

Увайс Қараний ҳазратлари бу катта бахтдан бошлари осмонга етди. Мазкур хирқани умрлари давомида бирон марта киймадилар. Уни кийишга ўзларини нолойиқ ҳисоблаб, фақатгина уни сақлаб юрдилар. Ҳозирда мазкур хирқа Туркиянинг Истанбул шаҳридаги музейда сақланмоқда. Ҳар йили бир маротаба рамазон ойида ушбу муборак хирқани кўришга мўмин мусулмонларга рухсат этилади[9:180].

Увайс Қараний Али (699-661) розияллоҳу анҳу ва Муовия ўртасида бўлиб ўтган Сиффин жангида ҳалок бўлганликлари ривоят қилинган. Бошқа маълумотларга кўра Увайс Қараний Хўтанда вафот этиб ўша ерга кўмилганликлари келтирилган[10:123].

У кишидан бизга бирон-бир илмий мерос этиб келмаган. Фақатгина айрим ибратли сўзларигина ривоят шаклида сақланиб қолган. Аммо бугунги кунгача Увайс Қараний номи руҳий етуклик, зоҳидлик, тақво, Яратган ва унинг Расулига чинакам ошиқ киши сифатида зикр этиб келинмоқда. Зеро, Аллоҳ таоло ўзининг хос ва ҳақиқий мухлисларини ана шундай мукофотлайди.

Увайс Қараний ҳикматлари

Увайс Қаранийдан сўрашди:

– Ахволингиз қандай?

Жавоб пурмаъно бўлди:

– Оқшомга етиб бориш-бормаслигини

билмаган инсон қандай бўлса, ўшандай.

* * *

– Бизга насиҳат қилинг, - дейишди.

Увайс Қараний кулимсиради:

– Аллоҳни танидингизми?

– Ҳа.

– Ундай бўлса, бошқа нарсани

билмаслигингиздан ғам еманг.

Ҳазрат, яна насиҳат қилинг, - дейишди.

– Аллоҳ сизни биладими?

– Албатта, билади.

– Ундай бўлса, бошқалар сизни

билмаслигидан ғам еманг.

АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Усмонов И. Тасаввуф. Ўқув-услубий қўлланма. –Т.: –Тошкент ислом университети нашриёти. 2012. –Б.123.
2. Комилов Н. Тасаввуф. –Т.: -Мовароуннаҳр-Ўзбекистон. -2009. Б.9-10.
3. Hücürî, Keşfü'l-maḥcûb (nşr. Mahmûd Âbidî), Tahran 1384 hş., s. 62, 125-127.
4. Хасан Камил Ёилмаз. Тасаввуф и тарикаты. Перевод с турецкого. –М.: “Сад”, 2007. –С.76-79.; Усмон Турар. Тасаввуф тарихи. – Т.: Истиқлол, 1999. – Б. 73; Акимушкин О. Силсила / Ислам: энциклопедический словарь. – М.: Наука, 1991. – С. 208-209.
5. Хисматуллин А. Тихий и громкий зикр / Суфизм в Центральной Азии (зарубежные исследования) Сб. ст. памяти Ф.Майера (1912-1998) // Сост. и отв. Редактор А.А.Хисматуллин. СПб ГУ: 2001. – 130 с.
6. Бу ҳақда батафсилроқ маълумот олиш учун қаранг: О л и м С. Нақшбанд ва Навоий. Т.: “Ўқитувчи” нашриёти. 1996. 14 – 24-бетлар.
7. Ahmet Yaşar Ocak, Veysel Karanî ve Üveysilik, İstanbul 1982. <https://www.islamveihsan.com/veysilik-ve-tehlikeleri.html>;
8. Акимушкин О.Ф. Суфийские братства: сложный узел проблем / Предисловие к Тримингэм Дж.С. Суфийские ордена в исламе. – М.: Наука, 1989. – С. 3-17.
9. Усмон Турар. Тасаввуф тарихи. – Т.: Истиқлол, 1999. – 180 б.